

لا إله إلا الله

11/1/2019



دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه تاریخ

پایان نامه کارشناسی ارشد تاریخ

موضوع:

تصوف در دوره ایلخانان مغول

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر علی اصغر مصدق رشتی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر کریم سلیمانی دهکردی

دانشجو:

حسین امرایی

شهریور ۱۳۸۸

۱۳۱۷۹۶

۱/۲

این سند به نام خانم...  
شماره ۱۸...  
عالی (ف)...

Handwritten signature and scribbles.

۱۳۸۸/۱۲/۲

کتابخانه مرکزی

در خانقه ننگجد اسرار عشقبازی

جام می مغانه هم با مغان توان زد

درویش را نباشد برگ سرای سلطان

مائیم و کهنه دلقی کآتش در آن توان زد

«خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی»

تقدیم به:

مادر دلسوز و فداکارم

## سپاسگزاری

با تشکر و سپاس فراوان از استادان گرامی و دانشمندان فرهیخته جناب آقایان دکتر علی اصغر مصدق رشتی و دکتر کریم سلیمانی دهکردی که همواره با مهربانی و دلسوزی خویش، این کمترین را در تمامی روزهای تحصیل در دوره کارشناسی ارشد و نیز نگارش پایان نامه، تشویق، دلگرمی و یاری داده و به شادگردی نزد ایشان مفتخر و شادمانم.

از برادر عزیزم حسن امرایی که مرا در نوشتن این رساله یاری کردند از ایشان هم نهایت تشکر را دارم و همچنین از همسر مهربان و فداکارم و نیز دو فرزند دلبندم که همواره تلخی‌های مرا تحمل و خستگی‌هایم را زدودند و مرا در تمامی کارهایم پشتیبانی و همراهی نمودند سپاسگزارم.

## پیشگفتار

در این پژوهش، پژوهشگر نظر و قضاوتی در جهت رد و یا اثبات نسبت به موضوع مورد پژوهش نداشته و آوردن مطالب به معنای حمایت یا مخالفت با صوفیان نیست و با تمام توان سعی گردیده این پژوهش (تصوف در دوره ایلخانان مغول) در تمامی ابعاد اعم از بیان رویدادها و تحلیل و بررسی آنها براساس رعایت بی طرفی کامل، دوری از شعار و هیاهو، پرهیز از جانبداری یا مخالفت و کینه و در نهایت با دقت و وسواس کامل انجام گیرد و بر خود لازم می دانم از استادان عزیز و گرامی جناب آقایان دکتر علی اصغر مصدق رشتی و دکتر کریم سلیمانی دهکردی که همواره نسبت به این شاگرد، نقش راهنما و مشاور و مشوق و نیز یاور را دارا بودند تشکر نموده و از خداوند متعال سلامتی و بهروزی و شادکامی آنان را خواستارم.

## چکیده

موقعیت سوق الجیشی و جغرافیایی خاص کشور ایران باعث گردیده که مردم این سرزمین در طول تاریخ، شاهد هجوم‌های مکرر بیگانگان از ماوراء مرزهای تمدنی و فرهنگی خود باشند. هجوم مغولان به ایران در سال ۶۱۶ه.ق را می‌توان از جمله حوادث ویرانگر تاریخ این کشور محسوب نمود که خسارات جبران‌ناپذیری را بر پیکر تمدن این مرزوبوم وارد ساخت با روی کارآمدن دولت ایلخانی در سال ۶۵۶ه.ق یعنی چهاردهه پس از هجوم اولیه ملت ایران با تکیه بر فرهنگ خود سعی نمودند که خوی وحشیگری این قوم بیگانه را تعدیل ساخته و در جهت خواسته‌های خود سوق دهند حاملان فرهنگ ایرانی در این دوره خاص، دانشمندان، دیوانیان، خانقاه‌ها و مشایخ صوفیه بودند که با حضور در دستگاه ایلخانی سعی نمودند تا آب رفته را به جوی برگردانند. هجوم مغولان و ناآرامیهای ناشی از آن باعث توجه عامه به خانقاهها و مشایخ شد و مردم ایران را به گونه‌ای از صحنه اجتماع به‌درون خانقاهها کشاند. در زمانهای بعدی امرا و سلاطین ایلخانی بنابر ضرورت‌های سیاسی از جمله شکست‌های پی‌درپی از ممالیک مصر و شام و اولوس‌های جوچی و جغتای و لزوم کسب مشروعیت دینی در بین رعایای مسلمان خود و نیز شیفتگی در مقابل کشف و کرامات صوفیه متوجه آنها شدند.

این عوامل در مجموع باعث رونق گرفتن کار خانقاه‌ها و توجه ایلخانان به آنها و واگذاری امور اوقاف به مشایخ شد. اندیشه تصوف از عصر هلاکوخان تا عصر بایبدو در مسیر خود مانع‌ها و فرازوفرودهایی را داشته است. اما در دوره غازان‌خان موانع را برطرف ساخته و رشد و رونق فعالیت‌های آن سیر صعودی پیموده است. از این زمان علمای مسلمان و مشایخ صوفیه به ترویج فرهنگ ایران در مقابل ادیان بودایی، مسیحی و شمنی پرداختند و امور اوقاف را برعهده گرفتند و ایلخانان را به جبران ویرانی‌ها و اصلاحات اقتصادی و مذهبی در جهت بهبود اوضاع مردم ترغیب کردند. مشایخ صوفیه در مسایل سیاسی مداخله کردند و در بسیاری از موارد در حل‌وفصل مسایل سیاسی و مراعات موجود بین امرا و ایلخانان شرکت نمودند. در عصر ایلخانی دو فرقه مهم تصوف در ایران رونق و فعالیت داشتند: ۱- فرقه کبرویه ۲- فرقه سه‌رودیه. مشایخ این دو فرقه در تمام شهرهای ایران پراکنده بودند و در خانقاه‌ها به ارشاد و تعلیم مریدان خود می‌پرداختند. در منابع تاریخی و عرفانی به بسیاری از آثار منظوم و منثور این مشایخ در مورد تصوف برمی‌خوریم که جهت تعلیم مریدان و یا اهداء به امرا و سلاطین ایلخانی تألیف گردیده‌اند.

کلید واژه: تصوف، ایلخانان، صوفیان، کبرویه، سه‌رودیه، وزراء خانقاه، غازان خان، تکودار

## فهرست مطالب

صفحه

عنوان

### فصل مقدماتی

۱	مقدمه و کلیات طرح تحقیق .....
۱	بیان مسئله .....
۲	سوال اصلی .....
۲	سوال فرعی .....
۳	فرضیه اصلی .....
۳	فرضیات فرعی .....
۳	بیان و روش تحقیق .....
۳	سوابق پژوهشی در این موضوع .....
۴	سازماندهی تحقیق .....
۵	بررسی و نقد منابع .....

### فصل اول: معرفی تصوف و طریقت و خاستگاه آن در طول تاریخ ایران

۱۱	تعاریف و معانی مختلف تصوف .....
۱۱	مراحل رشد تصوف .....



۱۱	تصوف در قرن اول (صدر اسلام) .....
۱۲	تصوف در قرن دوم .....
۱۲	تصوف از قرن سوم تا ششم .....
۱۴	منشاء اخلاقی و اجتماعی تصوف .....
۱۸	تاریخچه تأسیس خانقاهها .....
۱۹	تعالیم درونی خانقاهها .....
۲۱	مقامات سیروسلوک .....

## فصل دوم: سیاست و روابط خارجی ایلخانان با ممالیک مصر و شام و اولوسهای مسلمان شده

### جوچی و جغتای

۲۲	روابط خارجی ایلخانان با دولت ممالیک مصر و شام .....
۳۲	روابط خارجی ایلخانان با اولوس جوچی .....
۳۵	روابط خارجی ایلخانان با اولوس جغتای .....

## فصل سوم: تأثیر هجوم مغول بر گسترش تصوف و خانقاه

۴۱	نقش فرهنگی و دینی خانقاه در مقابل عناصر بیگانه .....
۴۴	دلایل توجه امرا سلاطینی و طیف های مختلف اجتماعی به مشایخ صوفیه .....
۵۰	فعالیت های سیاسی و اجتماعی صوفیه در عصر ایلخانی .....
۵۲	نحوه اداره خانقاه در عصر ایلخانی .....

نتیجه فصل تأثیر هجوم مغول بر گسترش تصوف و خانقاه ..... ۵۷

#### فصل چهارم: تصوف و خانقاه از عصر هلاکو خان تا عصر بایدو

عصر هلاکو (۶۶۳-۶۵۶ ه.ق) انزوای تصوف یا سودا سیطره بر جهان اسلام ..... ۶۱

عصر اباقخان (۶۸۰-۶۳۳ ه.ق) ادامه تلاش در جهت سیطره بر جهان اسلام یا نبرد ملیت ها و ادیان ..... ۶۴

عصر سلطان احمد تکودار (۶۸۳-۶۸۰ ه.ق) افول سودای سیطره بر جهان اسلام یا تلاش تصوف جهت رخنه

در تاروپود دستگاه ایلخانی ..... ۶۸

عصر ارغون فرزند اباقخان (۶۹۰-۶۸۳ ه.ق) یهودیت در مقابل اسلام با تعقیب و گریز صوفیه ..... ۷۱

عصر گیخاتو فرزند اباقخان (۶۹۴-۶۹۰ ه.ق) ارائه افکار اقتصادی همراه با احیای رابطه با مشایخ صوفیه . ۷۳

عصر بایدو خان و پسر ترغای پسر هلاکو خان (۶۹۴ ه.ق) سروری کوتاه مدت عنصر مغول ..... ۷۵

نتیجه فصل: وضعیت تصوف و خانقاه در عصر ارغون، گیخاتو و بایدو ..... ۷۶

#### فصل پنجم: تصوف و خانقاه از عصر غازان تا عصر سلطان ابو سعید

عصر غازان پسر ارغون (۷۰۳-۶۹۴ ه.ق) رشد و رونق فعالیت مشایخ صوفیه ..... ۷۷

کودکی غازان ..... ۷۷

ابتدای فرمانروایی غازان در خراسان ..... ۷۸

چگونگی اسلام پذیری غازان خان ..... ۸۰

نقش خانقاه در اسلام پذیری غازان خان ..... ۸۰

نقش امیر نوروز در اسلام پذیری غازان خان ..... ۸۲

- ۸۳ ..... دلایل سیاسی رویکردهای مذهبی غازان خان
- ۸۵ ..... اثرات و تبعات اسلام پذیری غازان خان
- ۸۸ ..... حمایت شیخ محمود دنیوری (شیخ المشایخ) از غازان خان
- ۸۹ ..... غازان و مراسم چله نشینی
- ۸۹ ..... نتیجه وضعیت تصوف و خانقاه در عصر غازان خان
- عصر سلطان محمد الجاتیو (۷۱۶-۷۰۳ ه.ق) عصر کشمکشها و جنگهای فراقه ای و مذهبی بین مشایخ صوفیه و مسلمانان ..... ۹۰
- عصر سلطان ابو سعید بهادر خان پسر الجاتیو (۷۳۶-۷۱۶ ه.ق) سیاسی مشایخ صوفیه ..... ۹۴
- نتایج و دلایل گسترش تصوف در عصر ایلخانان ..... ۹۷

### فصل ششم: بزرگان و مشایخ و طریقت های عرفانی عصر مغول و ایلخانی

- شهاب الدین ابو حفص ابو عمر بن محمد بن عبدالله بن عمویه سهروردی (۵۳۹-۶۳۲ ه.ق) ..... ۹۹
- آثار و تألیف شیخ شهاب الدین سهروردی ..... ۱۰۱
- شیخ نجم الدین کبری (وفات ۶۱۸ ه.ق) ..... ۱۰۲
- معاشران شیخ نجم الدین کبری ..... ۱۰۴
- کرامات منسوب به شیخ نجم الدین کبری ..... ۱۰۴
- آثار فکری و تألیفات شیخ نجم الدین کبری ..... ۱۰۵
- مشایخ و طریقت های صوفیه بعد از شیخ نجم الدین کبری ..... ۱۰۶

- محمد پسر علی طائی اشبیلی اندلسی (محلّی الدین عربی) (۶۳۸-۵۶۰ه.ق) ..... ۱۰۷
- شیخ مجدالدین بغدادی (ابوسعید شرف پسر مؤید پسر ابی الفتح پسر ابی الغالب البغدادی) (متوفای  
 ۶۱۳ه.ق) ..... ۱۰۸
- سیف الدین سعید پسر مطهر پسر سعید الباخرزی مشهور به شیخ عالم (متوفای ۶۵۹ه.ق) ..... ۱۱۱
- شیخ رضی الدین علی پسر سعید پسر عبدالجلیل لالای غزنوی (متوفای ۶۴۳ه.ق) ..... ۱۱۳
- سعدالدین ابوالسعادات محمد پسر مؤید پسر حسن پسر محمد پسر حموی مشهور به سعدالدین  
 حموی (۶۵۸-۵۸۶ه.ق) ..... ۱۱۴
- شیخ نجم الدین ابوبکر عبدالله پسر محمد رازی مشهور به نجم دایه (متوفای ۶۵۴ه.ق) ..... ۱۱۵
- عین الزمان جمال الدین گیلی (متوفای ۶۵۱ه.ق) ..... ۱۱۶
- ابوالمفاخر یحیی باخرزی (متوفای ۷۳۶ه.ق) ..... ۱۱۶
- شیخ عزیز نسفی عزیز پسر محمد (متوفای ۷۰ه.ق) ..... ۱۱۸
- نجیب الدین علی بزغش شیرازی (متوفای ۶۷۸ه.ق) ..... ۱۱۹
- افضل الدین محمد پسر حسن کاشانی (متوفای ۷۰۷ه.ق) ..... ۱۲۰
- عزالدین مودود پسر محمد پسر معین الدین محمود مشهور به زرکوب شیرازی (متوفای ۶۶۳ه.ق) ..... ۱۲۰
- شیخ قطب الدین مبارک الکهری (متوفای ۶۰۶ه.ق) شیخ الشیوخ سراج الدین عمر مبارکی (متوفای  
 ۶۷۱ه.ق) ..... ۱۲۱
- حسین پسر شیخ المقتدری (متوفای ۶۶۴ه.ق) ..... ۱۲۲

- ۱۲۲ ..... شیخ حسن پسر محمد معروف به سرده (متوفای ۶۴۸ ه.ق.)
- ۱۲۲ ..... داود پسر سعید (متوفای ۶۷۱ ه.ق.)
- ۱۲۲ ..... فخرالدین ابی عبدالله (متوفای ۶۷۲ ه.ق.)
- ۱۲۳ ..... ابوالمعالی المظفر (متوفای ۶۸۱ ه.ق.)
- ۱۲۳ ..... علامه قطب الدین محمود پسر مسعود پسر مصلح کازرونی (۷۱۰-۶۳۴ ه.ق.)
- ۱۲۴ ..... شیخ احمد پسر عبدالله (متوفای ۶۸۳ ه.ق.)
- ۱۲۴ ..... خواجه عزالدین داود (متوفای ۷۰۰ ه.ق.)
- ۱۲۵ ..... شیخ صفی الدین اردبیلی (۷۳۵-۶۵۰ ه.ق.)
- ۱۲۶ ..... شیخ رکن الدین ابوالمکارم احمد پسر محمد سمنانی بیابانکی ملقب به علاءالدوله (۷۳۶-۶۵۹ ه.ق.)
- ۱۲۸ ..... کمال الدین عبدالرزاق کاشانی (متوفای ۷۳۱ ه.ق.)
- ۱۲۹ ..... شیخ سعدالدین محمود پسر عبدالکریم (شیخ شبستری) (متوفای ۷۲۰ ه.ق.)
- ..... شیخ امین الدین محمد پسر شیخ زین الدین علی پسر ضیاء الدین مسعود ابوعلی دقاق (م/۱ ذیعده
- ۱۲۹ ..... (ق. ۷۴۵ ه.ق.)
- ۱۳۰ ..... خواجه جو کرمانی (۶۷۹-۷۵۳ ه.ق.)
- ۱۳۱ ..... اوحدی مراغه ای (۷۳۸ ه.ق.)
- ۱۳۲ ..... محمد پسر حسین پسر احد معروف به بهاء الدین ولد (متوفای ۶۲۸ ه.ق.)
- ۱۳۳ ..... امیرسیدعلی همدانی (همدانیه) (۷۱۴ ه.ق.)

- ۱۳۴ ..... مولانا جلال الدین بلخی (متوفای ۶۷۲ ه.ق.)
- ۱۳۵ ..... شیخ ابو عبدالله مشرف الدین سعدی شیرازی (متوفای ۶۹۱ ه.ق.)
- ۱۳۶ ..... کمال الدین میثم پسر علی پسر میثم بحرانی (متوفای ۷۶۹ ه.ق.)
- ۱۳۷ ..... شیخ عراقی (فخرالدین ابراهیم پسر شهریار همدانی) (متوفای ۶۸۸ ه.ق.)
- ۱۳۷ ..... شیخ خلیفه مازندرانی (م ۷۳۶ ه.ق.)
- ۱۳۷ ..... شیخ مشرف الدین خضر (متوفای ۷۶۰ ه.ق.)
- ۱۳۸ ..... شیخ احمد فهادان (م ۷۲۷ ه.ق.)
- ۱۳۸ ..... آثار و تألیفات صوفیه
- ۱۳۹ ..... کتب مشهور صوفیه در قرن هفتم
- ۱۴۰ ..... نتیجه فصل ششم: بزرگان، مشایخ و طریقت‌های عرفانی عصر مغول و ایلیخانی
- ۱۴۲ ..... نتیجه گیری
- ۱۴۵ ..... منابع و مآخذ

کلیات

## مقدمه و کلیات طرح تحقیق:

### بیان مسأله:

با پیروزی مغولان بر ایران (۵۶۱۶ق) دورکن اصلی حیات کشور یعنی ملیت و فرهنگ به نهایت ضعف و رخوت خود رسیده، بیگانگان در سرتاسر این سرزمین به سرعت ریشه گرفتند. مدارس، مساجد، خانقاه‌ها، خانه‌های اصیل و قدیمی سوخته و ویران شدند. دیوانیان، مدرسین دانشمندان، امامان و شیوخ یا کشته و یا اسیر و تارومار شدند. کشاورزی، صنعت و تجارت را کد ماند و موقوفات و املاک به تاراج رفت، کاریزها خشک شد و سیلاب‌های هرز مزارع را فراگرفت، مغولان، دسته‌دسته جای مالکان ایرانی را بر باغات و املاک و زمینها می‌گرفتند و طبقه‌ای جدید که می‌توان آنرا «فئودال اشراف ایلی- سپاهی» نام نهاد در رأس طبقات اجتماعی در شرف تکوین بود فاتحان به تناسب موقع و مقام شغلی اداری یا سپاهی، زمین، ملک و ثروت بدست آوردند و اصطلاحات «اینجو» «سیورغال» «اقطاع» و... به کار گرفته شد و اساس و ارکان اقتصادی و اجتماعی دگرگون گشت.

جامعه‌ی ایرانی طبعاً نمی‌توانست با این عناصر بیگانه که زندگی ایلی و اقتصاد شبانی و فرهنگ ابتدایی خاص خود را داشتند سازگار باشد و به ناچار می‌بایست واکنش نشان می‌داد.

یا باید این قوم و فرهنگ را در خود مستهلک می‌کرد و یا در جریان تحولات و دگرگونی‌ها یکپارچگی و موجودیتش را از دست می‌داد با تشکیل حکومت ایلخانی در ایران در سال ۵۶۵۶ق توسط هلاکوخان، درخت فتوحات چنگیزی به بارنشست و برای بازماندگانش ثمر داد. ثمره‌ای که بلعیدن آن بسیار مشکل و جانفرسا بود. زیرا دولت ایلخانی برخلاف تصور اولیه‌اش نتوانست در مسیری هموار در جهت سیطره کلی بر جهان اسلام به پیش رود و در عرصه‌های سیاست خارجی و داخلی خود با موانع و مشکلات عدیده‌ای روبرو گردید و ناگزیر شد که بیشتر واقعیت‌گرا شود تا اینکه آرمانگرا باشد.



به هر حال برای نگارنده بسیار جالب بود که بداند تحت تأثیر چه عواملی و چگونه این غبار سنگین ویرانی، یأس و غارتگری ناشی از تهاجم مغول جای خود را به خرمی و شکوفایی و فرهنگ ایرانی داد. چگونه شد که آن قوم مهاجم و خونریز با فرهنگ و ادیان شمنسیم و بودایی مسلمان شدند و القاب و عناوین اسلامی برگزیدند و در جهت ترقی و عمران مادی و معنوی سرزمین مغلوب قدم برداشتند.

هدف این رساله به عنوان یک کار تحقیقی این بوده که گونه‌ای از عرصه‌های فکری و فرهنگی این قوم متمدن (ایران) یعنی اندیشه تصوف در عصر ایلخانان را مورد بررسی و نتیجه‌گیری قرار دهد. در کل رساله سعی شده است که در چهارچوب سؤالات تحقیق قدم برداشته شود.

#### سؤالات تحقیق:

#### سؤال اصلی:

۱- آیا اندیشه‌ی تصوف در عصر ایلخانان اندیشه‌ای پویا و فعال بوده است یا گوشه‌نشینی و عزلت را ترویج می‌کرده است؟

#### سؤال فرعی:

۱- آیا اسلام‌پذیری ایلخانان مغول مانند سلطان احمد تکودار و غازان و... در ارتباط با نفوذ مشایخ صوفیه نبوده است؟

۲- آیا مسایل سیاسی و جنگهای ایلخانان با حکومتهای مسلمان مانند ممالیک مصر و شام و اولوس‌های مسلمان شده جوچی و جغتای در اسلام‌پذیری ایلخانان تأثیر داشته است؟

طرح فرضیه:

فرضیه اصلی:

۱- صوفیان در دوره‌ی ایلخانان در خانقاه‌ها فعال بودند و به تبلیغ تصوف، تربیت شاگردان و آداب تصوف در این خانقاه‌ها می‌پرداختند.

فرضیات فرعی:

۱- اسلام‌پذیری ایلخانان مغول مانند سلطان احمد تکودار و غازان‌خان نتیجه تلاش و اهتمام صوفیان زمان این سلاطین بوده است.

۲- جنگ‌های ایلخانان مغول و مسایل سیاسی آنان با حکومت‌های مسلمان مانند ممالیک مصر و شام و اولوس‌های مسلمان شده‌ی جوچی و جغتای در اسلام‌پذیری ایلخانان تأثیر وافر داشته است.

بیان روش تحقیق:

باتوجه به ماهیت موضوع، روش تحقیق در این پژوهش توصیفی-تحلیلی است و در مقام گردآوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای و اسنادی استفاده شده است. اولین گام گردآوری اسناد و مدارک از روی منابع اصلی، دوم: دسته‌بندی اطلاعات، سوم: پالایش اطلاعات و مطالعه آنها. چهارم: جمع‌بندی، نقد مطالب و نوشتن مطالب.

سوابق پژوهشی در این موضوع:

بایستی توجه نمود که در نتیجه بررسی و جستجوهای وسیع و فراگیر، یقین و اطمینان حاصل می‌شود که علیرغم اهمیت موضوع تاکنون هیچ پژوهش و تحقیق علمی و تاریخی به شکل مستقل و قابل توجه راجع به آن صورت نگرفته است، ازجمله کسانی که در نگاشته‌های خویش به گوشه‌هایی از موضوع نگاه کرده‌اند

می‌توان به «شیرین بیانی در کتاب دین و دولت در عهد مغول، پطروشفسکی در کتاب اسلام در ایران، مصطفی کامل الشیبی در تشیع و تصوف و عبدالحسین زرین کوب در جستجو در تصوف و دنباله جستجو در تصوف، اشاره نمود.

### سازماندهی تحقیق:

این پژوهش در شش فصل سازماندهی شده است: فصل اول به معرفی تصوف و طریقت و خاستگاه آن در طول تاریخ ایران، تعاریف و معانی مختلف تصوف، مراحل رشد تصوف، تصوف در قرن اول (صدراسلام)، تصوف در قرن دوم، تصوف از قرن سوم تا ششم، منشأ اخلاقی و اجتماعی تصوف، تاریخچه تأسیس خانقاهها تعالیم درونی خانقاهها و مقامات سیروسلوک آن می‌پردازد.

فصل دوم به روابط خارجی ایلخانان با ممالیک مصر و شام و اولوس‌های مسلمان شده جوچی و جغتای پرداخته شده و به شکستهای نظامی ایلخانان در جنگ با مسلمانان و لزوم توجه به کسب مشروعیت دینی توسط آنها اشاره شده است.

فصل سوم به تأثیر هجوم مغول بر گسترش تصوف و دلایل توجه امرا و سلاطین و عامه به مشایخ صوفیه و نحوه‌ی اداره خانقاهها پرداخته است.

فصل چهارم به بررسی وضعیت تصوف و خانقاهها از عصر هلاکوخان تا عصر بایدو پرداخته است. نظام فکری عصر هلاکوخان و اباقخان سیطره برجهان اسلام بود که به دنبال شکستهای نظامی آنها از مسلمانان، این سودا در عصر سلطان احمد تکودار فروکش کرد برای نخستین بار این ایلخان جدید را متوجه واقعیتهای اجتماعی و مذهبی ساخت و با مسلمان شدن وی تنازع دولت ایلخانی با مسلمانان کاهش یافت. با روی کار آمدن ارغون و پس از وی گیخاتو و بایدو جدالهای مذهبی و فکری ایلخانان هم در داخل و هم در ارتباط با مسلمانان مصر و شام افتوخیزهایی را نشان داد.

فصل پنجم: به اسلام‌پذیری غازان خان و رشد و فعالیت مشایخ صوفیه پرداخته است از این زمان تا پایان دولت ایلخانی عصر ابوسعید (۷۳۶ ه.ق) مسایل مذهبی اسلام و امور خانقاه‌ها رونق داشت و مشایخ صوفیه از مسایل سیاسی به حل و فصل امور پرداختند.

فصل ششم: مشایخ و طریقت‌های مهم عصر ایلخانی معرفی شده‌اند و با توجه به منابع مختلف اسامی و تألیفات تعدادی از این مشایخ ذکر گردیده است.

### بررسی و نقد منابع:

هرچند تصوف و مسایل مربوط به آن، از مهمترین موضوعاتی است که سالیان دراز، ذهن پژوهشگران و منتقدان را به خود مشغول کرده است اما توجه به این نکته مهم است که بیشتر تحلیل‌ها و نظریه‌ها پیرامون تصوف، از دیدگاه کلامی، فلسفی و عرفانی است که با وجود سعی در تبیین و شناخت آن، علاوه بر پرداختن به مسایل غیرتاریخی با گونه‌ای داورمآبانه به دفاع و تقدیس و یا حمله و تکفیر آن می‌پردازد و در نتیجه علیرغم حجم انبوه منابع و تحقیقات، کمبود آشکاری در زمینه‌های مربوط به تاریخ، آن هم با عنایت به زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی سیاسی و با رعایت بی‌طرفی به چشم می‌خورند، عدم موضع‌گیری و قضاوت که شالوده و اساس علم تاریخ است متأسفانه در این مورد، بلکه در بیشتر موارد رعایت نمی‌گردد و مورخ وظیفه دارد در نهایت صداقت همچون آئینه‌ی تمام‌نمای واقعیت و نه حقیقت، بدون بزرگ‌نمایی و یا کوچک کردن، اصل و عین وقایع را با همه‌ی زشتی‌ها و زیبایی‌های آن نشان دهد، متأسفانه به دلیل تعلق خاطر و وابستگی‌های فکری و گروهی، یا پیشه نمودن غرض، هنر را پنهان و صد حجاب را بر دیدگاه خواننده می‌افکند.

در موضوع مورد بحث نیز به این دلیل که این پدیده بسیار مهم و تأثیر تعیین‌کننده‌ای در تاریخ ایران داشته و با مسایل مذهبی، فرهنگی اجتماعی، سیاسی دست به گریبان بوده و دائماً در ارتباط و تعامل و یا